
ТОПЧІЙ Л.С.,
директор гімназії № 1
ім. А.П. Бистріної,
м. Одеса

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ У ПЕДАГОГІЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті на основі аналізу теоретичних досліджень щодо сутності компетентнісного підходу в освіті зроблено спробу розкрити його як методологічний концепт у підготовці майбутніх учителів-філологів. Уточнено сутність поняття «професійна компетентність учителя-філолога», визначено її компонентний склад. Окреслено засади її формування у майбутніх учителів-філологів у виші.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенція, компетентність, ключові компетенції, професійна компетентність, професійна компетентність учителя-філолога.

В статье на основе анализа теоретических исследований относительно сущности компетентностного подхода в образовании предпринята попытка раскрыть его как методологический концепт в подготовке будущих учителей-филологов. Уточнена сущность понятия «профессиональная компетентность учителя-филолога», определен ее компонентный состав. Представлены основы ее формирования у будущих учителей-филологов в вузе.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетенция, компетентность, ключевые компетенции, профессиональная компетентность, профессиональная компетентность учителя-филолога.

The article presents analysis of theoretical studies of the essence of the competence-based education. On the basis of this analysis the author makes an attempt to describe the competence-based approach as a methodological concept of professional training of future language and literature teachers. The essence of the notion "professional competence

© Топчій Л.С., 2014

of language and literature teacher” is outlined and its component structure is determined (cognitive, intellectual, diagnostic, prognostic, organizational, evaluative, informative, communicative components). Main approaches and directions in the work dedicated to the formation of professional-linguistic competence of future language and literature teachers in universities are outlined.

Key words: *competence approach, competency, competence, key competencies, professional competence, professional competence of language and literature teacher.*

Модернізація сучасної освіти відбувається в напрямі задоволення актуальних потреб суспільства й підготовки учнів і студентів до викликів соціуму. Тривалий час панівною парадигмою в освіті лишалася тріада Я. Коменського – знання, вміння та навички, тобто знаннєва парадигма. В епоху індустріального суспільства такий підхід був цілком виправданим, оскільки провідною метою освітнього процесу за тих умов було засвоєння учнями знань. В епоху інформаційного суспільства, коли обсяг інформації щороку збільшується вдвічі, знаннєва парадигма не може себе виправдати.

Сучасна педагогічна теорія та освітня практика свідчать про необхідність і доцільність підготовки майбутніх фахівців-педагогів на новій концептуальній основі в межах компетентнісного підходу. Суспільству сьогодні необхідні професіонали, що володіють компетенціями в таких галузях діяльності, як інтелектуальна, громадянська, правова, комунікаційна, інформаційна тощо, які здатні самостійно розв'язувати проблеми, що можуть виникати під час навчальної чи професійної діяльності. Компетентнісний підхід розглядається як альтернатива однобічно-когнітивному, предметно-знаннєвому навчанню. Неефективність останнього зумовлена насамперед глобальними інтеграційними процесами в усіх сферах життя суспільства і швидкою заста-

рілістю інформації, у цьому зв'язку «відновлення порушеної рівноваги між освітою і життям вбачається в зміщенні кінцевої мети освіти зі знань на інтегральні діяльнісно-практичні вміння – компетентність» [3].

Мета статті полягає в обґрунтуванні компетентнісного підходу до підготовки фахівців в умовах модернізації освіти в Україні та у висвітленні сучасного стану проблеми розвитку професійної компетентності у майбутніх учителів-філологів.

Різноманітні аспекти понять «компетенція», «компетентність» і «компетентнісний підхід» досліджувалися впродовж останніх десятиліть як зарубіжними (В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, Б. Оскарсон, Дж. Равен, Ю. Татур, Н. Хомський, В. Хутмакер, А. Хуторської, С. Шишов та ін.), так і вітчизняними вченими (Н. Бібік, І. Бех, А. Богуш, О. Ковтун, О. Овчарук, М. Пентилюк, О. Пометун, В. Приступа, Г. Сазоненко та ін.). Результати розвідок науковців у цій царині були такими вагомими, що на разі і Рада Європи (Рада культурної кооперації), і вітчизняні органи управління освітою приписують упровадження компетенцій і компетентнісного підходу в широку освітню практику. Зокрема, в матеріалах Болонського процесу зазначається, що використання терміна «компетентність» для визначення цільових настанов вищої освіти знаменує зрушення від суто академічних норм оцінювання до комплексної

оцінки професійної і соціальної підготовленості випускників вищих навчальних закладів, сприяє трансформації системи вищої освіти в напрямі більшої адаптації до світу праці в довгостроковій перспективі, а також до отримання освіти впродовж усього життя. А в рекомендаціях з освітньої політики «Стратегія реформування освіти в Україні» зазначається, що «одним із шляхів оновлення змісту освіти й узгодження його із сучасними потребами, інтеграцією до європейського та світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на набуття ключових компетентностей і на створення ефективних механізмів їх запровадження» [6, с. 13].

Дослідження, здійснені І. Зимньої, дозволили виокремити три етапи становлення компетентнісного підходу в освіті, як-от: 1-й етап (1960-1970 рр.) – у науковому апараті фіксується поняття «компетенція», створюються передумови для розрізнення понять «компетенція / компетентність», розпочинається дослідження різноманітних видів мовних компетенцій, формулюється і обґрунтовується феномен «комунікативна компетентність»; 2-й етап (1970-1990 рр.) – фіксується застосування категорій «компетенція / компетентність» у теорії і практиці навчання мов, професіоналізму в управлінні, менеджменті, в навчанні спілкування. У дослідженні Дж. Равена «Компетентність у сучасному суспільстві» (1984) пропонується розгорнуте трактування компетентності й визначаються її компоненти. Цей етап відзначається тим, що вчені поряд із теоретичними дослідженнями компетентності починають вибудовувати навчання, в якому її формування розглядається як кінцевий результат цього процесу; 3-й етап (з 1990 рр. і до нинішнього часу) – характеризується тим, що в документах, матеріалах ЮНЕСКО окреслюється коло компетенцій, які вже повинні розглядатися всіма як бажаний результат освіти, з'являються дослідження, в яких

представлено глибокий аналіз таких категорій як «ключові», «професійні», «предметні», «комунікативні» та ін. компетентності [див.: 3].

Заслуговує на увагу диференціація понять «компетенція / компетентність». Аналіз досліджень із проблеми засвідчив неоднорідність у поглядах учених щодо трактування цих феноменів: вони або ототожнюються, або диференціюються. Недиференційований підхід до понять «компетенція» і «компетентність» знаходимо в Глосарії термінів Європейського фонду освіти (1997) [1, с. 63], характерний він і для робіт більшості закордонних учених (В. Байденко, Б. Оскарсон та ін.). Ряд науковців (А. Богуш, Е. Зеєр І. Зимняя, В. Краєвський, Е. Лузік, М. Пентилюк, А. Хуторської та ін.) наполягає на необхідності диференціації зазначених понять. Зокрема, І. Зимня, спираючись у своїх поглядах на міркування Н. Хомського і Р. Уайта, розмежовує поняття «компетенція» і «компетентність» як потенційне – актуальне, когнітивне – особистісне. Учена дотримується думки, що компетентність «завжди є актуальним виявом компетенції» [2, с. 17]. На думку В. Краєвського та А. Хуторського, компетенція – це «коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання і досвід» [4]. Компетентність здебільшого розглядають як інтегровану здатність особистості, набуту в процесі навчання. За А. Богуш, компетенція – відсторонена, наперед задана вимога до освітньої підготовки студента, компетентність – уже сформована його особистісна якість [8]. На наш погляд, доцільно дотримуватися диференційованого підходу до трактування співвідношення понять «компетенція» і «компетентність». У педагогічному контексті візьмемо за вихідні такі дефініції: компетенція – сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які задаються щодо певного кола предметів і процесів і є необхідними для якісної про-

дуктивної діяльності відносно них; компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, включаючи її особистісне ставлення до неї і предмета діяльності.

У педагогіці вищої школи прийнято розрізняти «ключові» та «професійні» компетенції / компетентності. Поняття «ключові компетенції» було введено до наукового обігу в зарубіжній педагогіці на початку 1990-х рр. Сутність ключових компетенцій – їх об'ємність. Вони є широкими концепціями в освіті, забезпечують зв'язок з актуальними проблемами з погляду особистості, сприяють досягненню успіху в житті; підвищенню якості суспільних інститутів; відповідають багатоманітним сферам життя. Одним із важливих теоретичних узагальнень у дискусії довкола поняття ключових компетенцій / компетентностей було визначення Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) трьох категорій ключових компетентностей як концептуальної бази, з-поміж них: автономна діяльність; інтерактивне використання засобів; вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах. Ключові компетенції забезпечують універсальність фахівця і тому не можуть бути надто спеціалізованими. Виокремлюють різноманітні характеристики ключових компетентностей, з-поміж них: 1) ключові компетентності багатofункціональні; компетентності належать до ключових, якщо оволодіння ними дозволяє розв'язувати різноманітні проблеми повсякденного, професійного чи соціального життя; 2) ключові компетентності надпредметні й міждисциплінарні; їх можна застосовувати в різноманітних ситуаціях не тільки в школі, але й на роботі, в сім'ї, в політичній галузі тощо; 3) ключові компетентності потребують значного інтелектуального розвитку: абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення і т. ін.; 4) ключові компетентності багато-

вимірні, тобто вони охоплюють різні розумові процеси та інтелектуальні вміння (аналітичні, критичні, комунікативні тощо), «ноу-хау», а також здоровий глузд [див.: 5].

Проблема відбору ключових компетентностей є однією з центральних для оновлення змісту освіти. Різноманітні класифікації укладаються відповідно до головних цілей освіти, структурного представлення соціального досвіду і досвіду особистості, а також основних видів діяльності учня, що дозволяють йому оволодівати соціальним досвідом, отримувати навички життя і практичної діяльності в сучасному суспільстві. З-поміж класифікацій компетентностей, що здобули найбільшого визнання в педагогіці, відзначимо насамперед класифікації А. Хуторського та І.Зимньої.

Згідно з поглядами А. Хуторського, до ключових компетентностей належать: 1) ціннісно-сміслові (пов'язані зі світоглядом і ціннісними орієнтирами учня); 2) загальнокультурні (обізнаність і досвід діяльності в питаннях національної і загальнолюдської культури, духовно-моральних засад життя людини і людства); 3) навчально-пізнавальні (сукупність компетенцій у сфері самостійної пізнавальної діяльності); 4) інформаційні (вміння самостійно шукати, аналізувати й відбирати необхідну інформацію, організовувати, перетворювати, зберігати й передавати її); 5) комунікативні (знання необхідних мов, способів взаємодії з людьми і подіями, навички роботи в групі); 6) соціально-трудова (знання і досвід у сфері громадянсько-суспільної діяльності, у соціально-трудовій сфері, у сфері сімейних відносин і обов'язків і т. ін.); 7) компетенції особистісного самовдосконалення (освоєння способів фізичного, духовного та інтелектуального саморозвитку) [9].

І. Зимною виокремлено три групи ключових компетентностей на основі сформульованих у психології положень, що людина є суб'єктом спілку-

вання, пізнання, праці (Б. Ананьєв), що людина виявляє себе у системі ставлень до суспільства, інших людей, самої себе, праці (В. Мясіщев); що компетентність людини має вектор акмеологічного розвитку (Н. Кузьміна, П. Приступа, Г. Сазоненко); що професіоналізм охоплює компетентності (А. Маркова): 1) компетентності, що стосуються ставлення до самого себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності; 2) компетентності, що стосуються взаємодії з іншими людьми; 3) компетентності, що стосуються діяльності людини, і виявляються у всіх її типах і формах [3].

Окремим компонентом у структурі компетенцій виділяють професійні компетенції / компетентності. Вивчення теоретичних джерел засвідчило, що професійну компетентність розглядають як елемент чи складову культури фахівця, як властивість особистості або ж як готовність і здатність здійснювати професійну діяльність (В. Байденко); як характеристику особистості фахівця, яка полягає в єдності його теоретичних знань, практичної підготовленості й здатності здійснювати всі види професійної діяльності (В. Іванов, Л. Нікітіна, Ф. Шагєєва); як виявлення на практиці бажання і здатності (готовності) реалізувати свій потенціал (знання, вміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності у професійній і соціальній сфері, усвідомлення її соціальної значущості та особистої відповідальності за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення (Ю. Татур). Аналіз дефініцій феномена «професійна компетентність» дозволяє дійти висновку, що він є сукупністю двох компонентів, перший із них носить професійний характер і полягає у професійно-технологічній підготовленості, а другий – надпрофесійний, особистісний.

Особливе значення професійна компетентність відіграє у професійній діяльності вчителя. Дослідники

професійної компетентності вчителя (В. Синенко) зауважують на необхідності розрізнення професійної підготовки фахівця та його професійної компетентності. Перше поняття відбиває процес оволодіння необхідними знаннями й навичками, а друге – результат цього процесу, якісну характеристику. У цьому зв'язку, професійно-педагогічну компетентність учителя розуміють як складну багаторівневу усталену структуру його психічних рис, що формується внаслідок інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, значущих для вчителя особистісних якостей. Педагогічна компетентність – сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистісних якостей учителя, що дають змогу здійснювати пошукову, естетичну діяльність, самостійно здобувати знання, аналізувати діяльність учасників навчально-виховного процесу, приймати рішення.

Із зазначеного випливає, що компетентний учитель організує педагогічну діяльність так, щоб вона була спрямована на отримання усвідомленого результату (В. Бондар); успішно розв'язує завдання навчання й виховання, готує для суспільства випускника з бажаними психологічними якостями (А. Маркова); встановлює зв'язок між педагогічним знанням і ситуацією розвитку учня, вміло добирає адекватні засоби і методи з метою створення умов для розвитку особистості учня (В. Сериков); гармонійно поєднує знання предмета, методики й дидактики викладання, умінь і навичок (культури) педагогічного спілкування, а також прийомів і засобів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації (Л. Мітіна); продуктивно вирішує навчально-виховні завдання, спрямовані на формування особистості іншої людини (Н. Кузьміна).

У науковій літературі розглядаються різні варіанти класифікацій видів педагогічної компетентності, які виявляють її структурність, бага-

тогранність, відображають зв'язок із різними галузями науки (В. Адольф, Ш. Амонашвілі, Н. Кузьміна, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко, А. Хуторської та ін.). Провідними в структурі професійно-педагогічної компетентності, на наш погляд, є такі компетенції:

Пізнавально-інтелектуальна компетенція – сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистісних якостей учителя, що дають змогу здійснювати пошукову, евристичну діяльність, самостійно здобувати нові знання, аналізувати діяльність учасників навчально-виховного процесу, приймати рішення.

Діагностична компетенція – вміння вчителя вивчати здібності розумового, фізичного, психічного розвитку, рівня морального, естетичного виховання, умов сімейного життя і виховання дітей.

Прогностична компетенція – вміння вчителя визначити напрям своєї діяльності, її конкретні цілі й завдання на кожному етапі навчальної і виховної роботи, та передбачати кінцевий результат.

Організаторська компетенція – вміння залучати учнів до певної роботи і співробітництво з ними в досягненні поставленої мети.

Інформаційна – володіння інформаційними технологіями, вміння добувати, опрацьовувати й використовувати різні види інформації з різноманітних джерел.

Оцінно-контрольна компетенція – вміння вчителя здійснювати зворотній зв'язок у своїй роботі, оцінювати й контролювати досягнення учнів, визначати причини недоопрацювань, зривів, невдач, здійснювати коригування.

Комунікативна компетенція – вміння педагога будувати ефективні стратегії міжособистісної взаємодії, знання закономірностей різних форм спілкування і правил поведінки в різних ситуаціях, вміння сформувати

тактичний план і реалізувати його на основі соціальних навичок.

Полікультурна – оволодіння досягненнями культури; розуміння інших людей, їх індивідуальності й відмінностей за національними, культурними, релігійними й іншими ознаками.

У структуру професійно-педагогічної компетентності поряд із зазначеними вище також входять соціальна, громадянська, рефлексивна, психологічна, методична, дослідницька, предметна та інші компетенції.

На думку І. Трешиної, професійна компетентність учителя-філолога – це синтез, нерозривна єдність змістового і структурного компонентів, що реалізуються через професійно-лінгвістичну компетенцію, яка охоплює психолого-педагогічну компетенцію, частиною якої є методична компетенція, і філологічну компетенцію, що містить лінгвістичну, соціокультурну і загально-гуманітарну компетенції; соціальну компетенцію; компенсаторну компетенцію; особистісні якості [7].

Пошук шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів-філологів у вищій вбачаємо у формуванні в них зазначених компетентностей, тобто в організації навчання на засадах компетентнісного підходу, який найбільш глибоко відображає модернізаційні процеси, що нині відбуваються в усіх країнах Європи. Застосування компетенцій як головних цільових настанов у підготовці фахівців із вищою освітою означає істотний зсув у бік особистісно зорієнтованого навчання, спробу реалізувати діяльнісно-практичну і культорологічну складові освіти, перейти від предметної диференціації до міждисциплінарної інтеграції. Компетентнісний підхід спрямований на всебічну підготовку індивіда не тільки як фахівця-філолога, професіонала своєї справи, а й як особистості, стимулює до самовдосконалення, творчого ставлення до роботи, гуманістичної поведінки в соціумі.

На сучасному етапі школа потребує радикальних змін в організації пізнавальної самостійності школярів у шкільному освітньому просторі, спрямованих на розвиток потенційних можливостей кожної дитини, самореалізації її особистості в навчально-виховному процесі. Для успішного введення в практику школи різноманітних інновацій, для реалізації завдань оновлення як змістового боку освіти, так і технології здійснення навчання і виховання вчитель-філолог повинен володіти необхідним рівнем професійної компетентності, яка повинна бути сформована під час навчання у виші. Сутність фахової підготовки повинна міститися не стільки в насиченні майбутніх учителів-філологів певною кількістю нової для них інформації, скільки в розвитку здатності постійно вдосконалювати власну професійну компетентність: здійснювати пошук необхідної інформації і вміти оперувати нею для досягнення професійних цілей; розвивати здатність проектувати і моделювати свою діяльність, спрямовану на реалізацію завдань сучасної освіти; аналізувати результати своєї праці і

знаходити шляхи подальшого її вдосконалення і т. ін.

Компетентнісний підхід у професійній освіті передбачає навчання дією, яка полягає в тому, що студенти працюють над набуттям і розширенням самостійного досвіду реальних завдань, вчать і розвивають здібності адаптуватися до будь-якої незвичайної ситуації і знаходити раціональні рішення. У контексті навчання дією студенти працюють не з штучними, а з реальними проектами, вчать як у викладача, так і один у одного, добирають і приймають різні рішення в конкретних реальних професійних ситуаціях, вчать критично мислити.

Отже, застосування компетентнісного підходу здатне підвищити ефективність навчального процесу з підготовки майбутніх учителів-філологів у вищій школі за рахунок: а) посилення діяльнійшої, актуальної сутності навчання; б) акцентування на відмінні від знанняєвої спрямованості («що»), на способі й характері дій («як»); в) укріплення взаємозв'язку з особистісною, зокрема мотиваційною характеристикою особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов. Европейский фонд образования (ЕФО), 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-nvest.net/training_glossary.html.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя. – М. : Исследов. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34 – 42.
4. Краевский В.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В.В. Краевский, А.В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 3 – 10.

5. Стратегия модернизации содержания общего образования : Материалы для разработки документов по обновлению общего образования. – М. : ООО «Мир книги», 2001. – 104 с.
6. Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003. – 296 с.
7. Трешина И.В. Развитие профессионально-лингвистической компетенции преподавателя иностранного языка в курсе «Профессионально-педагогическая интерпретация текста» : автореф. дисс. ... к. пед. н. / И.В. Трешина. – М., 2005. – 17 с.
8. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : колект. моногр. / За ред. акад. А.М. Богуш. – О. : ПНЦ АПН України, 2008. – 271 с.
9. Хуторской А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>